

ŞİİRDE COĞRAFİ YAPI: ÇARŞAMBA ÖRNEĞİ (SAMSUN)

Aytek Ersan^{1*}

¹İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü, 19 Mayıs Mahallesi Saadet Caddesi No:4 İlkadım, Samsun
*jeoaytek@gmail.com

Özet: Bu çalışmada coğrafi yapının halk kültürüne yansımaları, Çarşamba yöresindeki şiirlerde halkbilimsel bir çerçevede araştırılmıştır. Araştırma sırasında biri Kültür ve Turizm Bakanlığı Geleneksel Türk Halk Müziği Mahalli Sanatkârı olmak üzere, yöre kültürüne yapıtlarıyla katkıda bulunan şair, halk ozanı, araştırmacı, söz yazarı ve bestekârlardan bilgi alınmıştır. Ayrıca, bestelenip günümüze türkü olarak gelebilen TRT Repertuarı örneklerinin yanı sıra, birçok köye gidilerek birinci ağızdan çok sayıda mâni derlenmiştir. Derleme çalışmaları sırasında geleneksel yöntemlerin yanı sıra profesyonel kayıt yöntemleri de kullanılmıştır. Şiirler yapılarıyla incelenmiş, içinde barındırdığı hikâyelere ve işlediği temaya değinilmiştir. Araştırma kapsamında ele alınan eserlerde yoğun olarak akarsu temasının göze çarpması, akarsuların Çarşamba toplumunda önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bildirinin bu haliyle gelecekte yapılacak olan benzer çalışmalara yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi yapı, Çarşamba, şiir, mâni.

Geography Poem: An Example of the Çarşamba District (Samsun)

Abstract: In this study, reflection of geographical structure on folk culture has been investigated in Çarşamba poems in a folkloric aspect. During the investigation, considerable information has been gathered from local performer of Ministry of Culture and Tourism Turkish Folk Music Department, folk poet, researcher, songwriter, and composer. Besides, ballads, which are composed poems in TRT Turkish Folk Music Repertoires, have been analyzed. Lots of folk quatrains have been collected from the visited villages, using interview and recording techniques. The poems have been examined in terms of their poetical structures, stories, and themes. All in all, it is possible to see the river theme generally on all the poems that have been examined. Therefore, the rivers are significant for Çarşamba society. It is thought that; this paper will help same investigations which to be done.

Key words: Çarşamba, geography, poem, quatrain.

1. GİRİŞ

İnsan toplulukları var oldukları her dönemde; nesillerini sürdürebilmek için kimi zaman doğa şartlarıyla, kimi zaman da birbirleriyle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Nesillerini devam ettirmeyi başaran topluluklar, günlük yaşamlarında doğal olarak oluşan bütün maddi ve manevi değerleri gelecek kuşaklara miras bırakmışlar ve bu mirasın sağlıklı aktarımının sonucunda ise kültür denen kavramı içlerinde oluşturmuşlardır.

Söz konusu kültür; maddi ve manevi olarak ikiye ayrılmaktadır. Maddi kültür bir toplumun bilhassa üretim alanında kazanımları olarak gösterilirken, manevi kültür ise; bilim, sanat, edebiyat, müzik gibi alanlardaki değerlerdir.

Farklı toplumlarda farklı kültürel miraslar göze çarpmaktadır. Kimi toplumlar bilim alanında attığı adımlarla bilinirken, kimi toplumlar da edebiyat ürünleriyle bilinmektedir. Edebi ürünler bakımından ülkemizde de duygu ve düşüncelerin yazılı aktarımında gerek modern topluluklarda, gerek halk arasında "şiiri" görmekteyiz.

Tüm şiir ürünleri nazım şekli ve nazım türlerine göre farklılık göstermekte ve bu özellikleriyle birbirinden ayrılmaktadır. Yeni Türk Şiiri nazım şekilleri düzenli, serbest ve Divan Şiiri'nden geliştirilenler olarak üçe; nazım türleri ise lirik, pastoral, didaktik, epik ve dramatik olarak beşe ayrılır. Türk Halk Şiiri nazım şekilleri, hece ölçüsü ile söylenenler ve aruz ölçüsü ile söylenenler olarak ikiye; nazım türleri ise Âşık Edebiyatı ve Tekke Edebiyatı olarak ikiye ayrılır.

Tıpkı ülkenin her köşesinde olduğu gibi, adını verdiği Çarşamba Ovası üzerinde kurulmuş, Karadeniz'e kıyısı olan, sınırları içerisinde dağların, göllerin, akarsuların, ormanların ve verimli düzlüklerin bulunduğu Samsun'un şirin ilçesi Çarşamba'da da duygu ve düşüncelerin dışavurum aracı olarak şiir tercih edilmektedir. Bu çalışmada konularına ve kullanım alanlarına göre birçok türe ayrılan yöre şiirlerinde, Çarşamba'nın coğrafi yapılarının halk kültürüne yansımaları halkbilimsel bir çerçevede araştırılmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışma sırasında biri Kültür ve Turizm Bakanlığı Geleneksel Türk Halk Müziği Mahalli Sanatkârı olmak üzere, yöre kültürüne yapıtlarıyla katkıda bulunan şair, halk ozanı, araştırmacı, söz yazarı ve bestekârlardan bilgi alınmıştır. Bestelenip günümüze türkü olarak gelen örnekler TRT Türk Halk

Müziği Repertuarından değiştirilmeden alınmıştır. Ayrıca birçok köye gidilerek mâniler derlenmiş, amaca uygun derlenen mânilere bildiri metninde yer verilmiştir. Yöreye ait yalnızca Halk Şiiri ürünlerine değil, Yeni Türk Şiiri ürünlerine de yer verilmiştir. Bildirinin oluşumunda, tüm derleme çalışmaları görüşme tekniği ile kayıt altına alınmıştır.

3. ÇARŞAMBA İLÇESİNDE ŞİİR

İlçede Yeni Türk Şiiri örnekleri 1960 kuşağıyla kendini göstermiştir. Daha çok liselerin Türkçe-Edebiyat toplulukları arasında düzenlenen yarışmalar, genç şairlerin yetişmesine olanak tanımıştır. Yöredeki Yeni Türk Şiiri şairleri arasında Aziz SİVASLIOĞLU, Ümit BIYIKOĞLU ve Cemil BİÇER sayılabilir. Şairlerin eserlerinde düzenli ve serbest düzenli nazım şekilleri gözlenir.

İlk Halk Şiiri örneklerine ait belirli bir tarih olmamakla birlikte bestelenip günümüze türkü olarak gelen türlerden eserlerin en azından 150 ilâ 200 yıl arasında geçmişe sahip olduğu sanılmaktadır. Nitekim Ersan [4], bir Çarşamba türküsü olan *Evlerinin Önü Bir Büyük Orman*'ın [12] aktarımlara göre 150 yıl önceye dayandırılabilceğini belirtmiştir. Ayrıca yörede ilk resmî derleme çalışmaları Ankara Devlet Konservatuvarı tarafından 1943 yılında yapılmıştır [5].

Türkü örneklerinin haricinde, Âşık tarzı halk şiiri örnekleri de mevcuttur. Yörede önde gelen halk şairleri arasında Ferhat AKIN ilk akla gelendir. Şair, tüm eserlerinde hece ölçüsü nazım şeklini kullanmıştır. Anlatım güçlü ve vurgulu, dil yöresel ve sadedir.

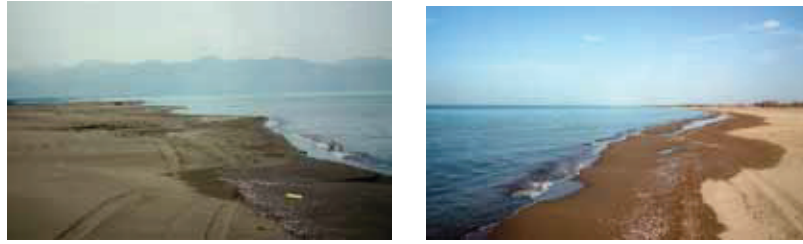
Mâni söyleme; yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, belirli kuralları olan, kuşaktan kuşağa aktararak günümüze ulaşmış bir gelenektir [1]. Derleme çalışmaları sırasında, Hıdırellez kutlamaları için hazırlanan yöresel yemeklerin yapıldığı, genç-yaşlı tüm halkın toplandığı bir alanda, daha çok bayanlar arasında mâni söyleme geleneğinin sürdürüldüğü vurgulanmıştır. Yörede mâni söyleme geleneği günümüzde sürdürülmesede, Hıdırellez kutlamaları birçok köyde devam etmektedir. Kaya [6], mânileri az sözlerle çok anlamların ifade edildiği, sevda konusu ağırlıkta olmak üzere hemen her konuda söylenmiş, yedi heceli, müstakil dörtlülük şiiirler olarak tanımlamıştır. Farklı hecede ve farklı ölçüde mâniler varsa da ilk olarak 7 heceli ve aaba kafiye düzeninde şiiirler akla gelir. Yörede söylenen mânilerin yazıya aktarıldığı ilk resmi derleme çalışması Düzköylü [3] tarafından yapılmıştır.

4. ÖRNEKLER

Bu bölümde Çarşamba yöresinin coğrafi yapılarının başında gelen deniz, göl, ırmak/dere, ova/yazı, orman ve dağ/tepe üzerine anlatım yapılan örnekler verilmiştir.

4.1. Şiirde Deniz

Çarşamba her ne kadar Karadeniz'e kıyısı olan bir yerleşim birimi olsa da, sosyal hayatta deniz kültürü gözlenmemektedir [Fotoğraf 1]. Nitekim şehir merkezi deniz kıyısında değildir ve su ögesi şehri iki yakaya bölen ırmakla yöre halkına işlenmiştir. Haliyle deniz kıyısında kalan köylerdeki derlemelerde denize ait izler maddi kültürle ifade edilebilir. Buna rağmen birkaç örnek verilebilir:

Fotoğraf 1. Çaltı Köyü'nden Karadeniz (a) batı ve (b) doğu sahilleri.

*Elma attım denize
Geliyor yüze yüze
Selam söyle Reis'e
Kızını versin bize [3, K.8]*

*Yeşilirmak yapar baharda seli
Suları bol olur seli neşeli
Uzaklardan gelir hasretli gibi
Kucaklaşır deniz ile neşeli [K.2]*

*Ey deniz Karadeniz!
Sende martı olaydım
Tuz kokusunda mavi
Özgürlüğe uçaydım [8]*

4.2. Şiirde Irmak/Dere

İrili ufaklı akarsuların Çarşamba yöresi sosyo-kültürel hayatının değişmez bir parçası oluşunun şiirdeki yansımaları, çalışma sırasında en çok gözlenen etkidir [Fotoğraf 2]. Yörede akarsu etkisinin hissedilmediği köy neredeyse yok gibidir. Zira dağlık alanlarda kurulu köylerde halk, ırmak manzarasını görmektedir. Bu nedenle ırmak/dere gibi akarsuyu çağrıştıran yapıyı birçok mânide görmekteyiz.

Fotoğraf 2. Şehir Merkezi'nden (a) Yeşilırmak ve Şeyhgüven Köyü'nden (b) Abdal Irmağı.

*Dere akıyor dere
İki ucu bir yere
Başımı bağladılar
İstemediğim yere [K.3]*

*Çarşamba ırmağını
Ölçerim elli elli
Toplanıp oynayalım
Kızlarla çiftetelli [K.5]*

*Derelerin arducu
Kınalı parmak ucu
Sevilmeyen kızların
Kabul değil orucu [2]*

İlkçağda İris, Osmanlı zamanında ise Eski İrmağı olarak anılan Yeşilirmak, yalnızca yaz aylarında halkın kıyısında piknik yaptığı veya içinde yüzdüğü aktivitelere kucak açmakla kalmıyor, kimi zaman da akıntılı suları birçok canı alıyordu. Günümüzde benzer olaylar halen yaşanmaktadır. Aşağıdaki 2 örnekte türkülere konu olan Yeşilirmak'ın bu can alıcı karakteri verilmiştir.

*İrmak kenarında bir ev yaptırdım
Yavrumu da o coşkun sulara kaptırdım
Bağrımı da taşlardan taşlara çarptırdım
Çok mu gördün bana yavrumu Yeşilirmak? [2]*

*Çarşambayı sel aldı
Bir yâr sevdim el aldı
Keşke sevmez olaydım
Elim koynumda kaldı [11]*

*Bir kız sevdim gitti Samsun elinden
Çarşamba'dan Yeşilirmak selinden
Terme Ünye şu Fatsa'nın belinden
Geçip gitmiş bir gözleri sürmeli [K.2]*

*Yeşilirmak durulur mu?
Seven insan yorulur mu?
Senin sevdan olmasa
Çarşamba'da durulur mu? [8]*

4.3. Şiirde Göl

Karabulut'a [5] göre 9 gölü içinde barındıran ilçede bir de baraj gölü bulunmaktadır [Fotoğraf 3]. Göller için derlenmiş anonim örnekler yok denecek kadar azdır. Dikkati çeken tek örneğe türküleşen bir eserde rastlamaktayız:

Fotoğraf 3. Çaltı Köyü'nden (a) Aynalı Göl ve Gökçeçakmak Köyü'nden (b) Çakmak Baraj Gölü.

*Atma beni göllere de göller derindir
Böyle giderse bu yıl Mevla kerimdir [10]*

4.4. Şiirde Ova/Yazı/Düzlük

Çarşamba Ovası verimli toprak yapısı ve geniş alanları ile yöre halkının sosyo-ekonomik gelişiminde önemli yere sahiptir [Fotoğraf 4]. Geçimin tarıma bağlı olduğu ilçede sosyal hayatın içinde su ögesinden sonra en fazla dikkati çeken hiç şüphesiz ova ögesidir. Köylerin hemen hepsi ova üzerinde kurulmuştur. Ova, ekinlerin ekildiği Cennet misali bir geçim kaynağıdır ve türkülerle konu olan sevdaların yaşandığı bir zemindir.

Fotoğraf 4. Çarşamba Ovası'nın
(a) Beyyenice Köyü Tepecik Mevkii ve (b) Ağcagüney Beldesi Urumluk Tepesi'nden görünümü.

*Ekin ekim düzlere
Hor göründüm gözlere
Aha ben gidiyorum
Bura kalsın sizlere [K.3]*

*Çarşamba meran irem
Ovan yemyeşil çimen
Ferhat'ı nasıl yaktı
Senin köyünde Senem [K.2]*

*On bir mahalleyi içine kurmuş
Kırk iki bin metre yayılmış durmuş
Kudret ovasına merdane vurmüş
Her yerin terazi düzdür Çarşamba [K.2]*

*Çarşamba yazıları
Körpedir kuzuları
Allah alınma yazmış
Bu kara yazıları [9, 11]*

*Çarşamba sevda ova
Orda kal, çıkma dağa
Çarşambalım ben seni
Sarmadım doya doya [8]*

4.5. Şiirde Orman

Verimli ova, zengin akarsu kaynakları ve ılıman iklimin yanı sıra, sık bitki örtüsü ve ormanlık alanlar dikkati çeken diğer coğrafi yapılarıdır [Fotoğraf 5].

Fotoğraf 5. (a) Sefalı Köyü Kırık Ormanı ve (b) Ağcagüney Beldesi Büyükdağ Ormanı.

*Uzunsun sırtık gibi
Ekşisin koruk gibi
Ne gezersin ormanlarda
Yolunmuş tavuk gibi [K.8]*

*Evelerinin önü bir büyük orman
Alnuma yazılmış bir büyük ferman
Nazlı yârin dizinde kalmamış derman [12]*

4.6. Şiirde Dağ

Dağlar, sevenlerin kavuşmasını engelleyen veya sınımlanacak bir yer olarak tasvir edilmektedir. Ayrıca hürriyetin sembolü, büyük aşkların da mekânıdır [7]. Yöre-deki dağlık alanlarda ova bölgesine göre daha az yerleşim görülmektedir [Fotoğraf 6]. Çarşamba'nın güneyinde kalan dağlar Canik Dağları'nın batı uzantılarıdır.

*Dağlar dağladı beni
Gören ağladı beni
Ne edeyim sevdiğim
Gönül bağladı beni [K.8]*

*Karşıdaki dağları
Koyun mu sandın
Kaymakamı vurmayı
Oyun mu sandın [2]*

Fotoğraf 6. Canik Dağları'nın
(a) Beyyenice Köyü Tepecik Mevkii ve (b) Sefalı Köyü'nden görünümü.

*Ben bir güzel gördüm Canik Dağı'nda
Vakti gelmiş tam sevilme çağında
Gamzeler saçılmış al yanağında
Sanki yeni açılmış gülin göbeği [K.2]*

*Yüce dağ başında bir garip mezar
Anam vurdular beni yarelerim sızlar
Nazlı yârim oturmuş türkümü yazar [12]*

*İçimde bir türkü var
Yeşil yeşil dağların
Çakıl çakıl yolların
İçimde bu sevdanın
Memleket havası var
Bitmez ölene kadar [8]*

5. SONUÇLAR

Bu çalışmada coğrafi yapının halk kültürüne yansımaları, Çarşamba yöresindeki her türden şiirde halkbilimsel bir çerçevede araştırılmıştır. Araştırma sonucu dikkati çeken sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

Deniz kıyısında kalan yerleşim birimlerinin, maddi kültürün baskın olduğu bir deniz kültürüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yöredeki göllerin neredeyse tamamı denize yakın alanlardadır. Söz konusu deniz ve dolayısıyla göl kültürünün halkın yaşayışında maddi kültür olarak görülmesinin sosyolojik nedenlere bağlı olduğunu düşünmekteyiz.

Daha çok ova üzerinde kalan, mâni söyleme geleneğini bir dönem de olsa sürdürmüş köylerden derlenen mânilerde ova/düzlük/mera yapısı ile dere/ırmak yapısı sıkça geçmektedir. Bu nedenle mânilerin söylendiği köyler, üzerinde ve/veya çevresinde bulunduğu coğrafyayı tam olarak yansıtmaktadır.

Yukarıda belirtilen sonuçlardan, Çarşamba yöresi sosyo-kültürel hayatında suya ait aktarımların akarsular aracılığı ile yapıldığı görülmektedir.

Pastoral anlatımın Halk Şiiri ürünlerinin yanı sıra Yeni Türk Şiiri ürünlerinde de vurgulanıyor olması, yöre coğrafyasının köyden kente tüm halk üzerinde etki yaptığını göstermektedir.

Çalışma amacı itibariyle şiirleri konu alıyor olsa da, Çarşamba yöresinin başlıca coğrafi yapılarının toplu olarak sunulmasına olanak tanımıştır.

Bildirinin bu haliyle yörede gelecekte yapılacak benzer çalışmalara başlangıç teşkil edeceği düşünülmektedir.

TEŞEKKÜR

1960-1973 yılları arasında doldurduğu 80'e yakın plak ile Yöresel Halk Müziği'ni ayakta tutan, yaşayan tarih, halk ozanı Sn. Ferhat AKIN'a ve kendi deyimiyle *Sincapların Şairi* Sn. Aziz SİVASLIOĞLU'na gösterdikleri ilgiden dolayı müteşekkirimiz.

6. KAYNAKLAR

- [1] Artun, E., 2000. Adana'da Mâni Söyleme Geleneği, Adana Halk Kültürü Araştırmaları I, *Adana Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları*, Adana, ss. 208-238.
- [2] Çeviker, T., 1992. Çarşamba Kitabı-I, *İris Yayınları*, İstanbul.
- [3] Düzköylü, Y., 1983. Samsun-Çarşamba Yöresinin Manileri, *Türk Folkloru*, Cilt 5, Sayı 52, s.21.
- [4] Ersan, A., 2011. Çarşamba Halk Türküleri ve Oyun Havalarının Söz ve Müziklerinin Oluşumunda Yöre Halkının Etkisi-Müzik ve Güzel Sanatlar, Samsun Sempozyumu, 14-16 Ekim 2011, Samsun, *baskıda*.
- [5] Karabulut, A., 2004. Memleketim Çarşamba, *Nur Anadolu Matbaası*, Samsun.
- [6] Kaya, D., 2007. Müstezat Mani Terimi Doğru Mudur?, IV. Uluslararası Türk Medeniyetlerinde Sözlü Kültür Geleneği Sempozyumu Bildirileri-Maniler, 6-8 Kasım 2006 Fethiye, İzmir, ss. 78-81.
- [7] Köktürk, Ş., 2006. Samsun Manilerinde Sosyal Temalar, Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu, Cilt 2, ss. 643-662.
- [8] Sivaslıoğlu, A., 2006. Hayat Seni Öpüyorum, *Özcan Yayınları*, İstanbul.
- [9] TRT Türk Halk Müziği Repertuarı, Rep. No. 529, *Müzik Dairesi Başkanlığı*, Ankara.
- [10] TRT Türk Halk Müziği Repertuarı, Rep. No. 1818, *Müzik Dairesi Başkanlığı*, Ankara.
- [11] TRT Türk Halk Müziği Repertuarı, Rep. No. 2040, *Müzik Dairesi Başkanlığı*, Ankara.
- [12] TRT Türk Halk Müziği Repertuarı, Rep. No. 4310, *Müzik Dairesi Başkanlığı*, Ankara.

Aytek Ersan

Kaynak Kiři	Yař	Öğrenim Durumu
1. Ekrem ERSAN	58	Üniversite
2. Ferhat AKIN	68	İlkokul
3. Fikriye KOÇYİĞİT	78	-
4. Kemal ERDOĞAN	48	İlkokul
5. Mustafa KOÇYİĞİT	60	İlkokul
6. Recep GÜNEY	43	Lise
7. Turan ZENGİN	46	İlkokul
8. Ümmüye ŞAHİN	78	-